

DE FINIBUS
BONORUM ET MALORUM,
LIBER SECUNDUS.
ARGUMENTUM.

Hic liber in refutando Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione consumitur. Initium facit ab ipso voluptatis vocabulo, quod negat recte ab Epicuro definiti, qui ei non modo que in motu sit, hoc est corpoream, sed etiam, que in stabilitate sit, hoc est vacuitatem a dolore, sive indolentiam subiciat: que res cum sint natura diverse, uno vocabulo nequeant comprehendi, adversante in primis lingue Græcæ Latinæque ratione, quarum nequa illa ἡδονή, neque hæc voluptatem appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputer contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat: cap. 1. 10. Ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureæ fundamenta accedit, & ostendit, neque ab animantium ortu recte reperi originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, aspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam, cum non tam ad voluptatem appetendam moveantur a natura infantes, quam ut seipsi diligant, & integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum iudicii non sit de bono & malo iudicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, & reliquis huiusmodi sensui subiectis rebus: cap. 10. 12. Unam ergo rationem audiendam esse, que doceat, nihil esse voluptati loci, non modo ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur; nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi que aut solam honestatem probet, aut eam initiis nature & rorius perfectione vitæ locupletet. Totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si honestum aliquid ostendatur, quod sit.

sit ipsum sua vi, propter sequē expectandum: hoc est, quod detracta omni utilitate, sine ullis premiis fructibusque per seipsum possit laudari, & quatuor virtutibus illis Stoicis contineretur. Eo confuturo, cap. 14. accedit ad omnia ea, que a Torquato disputata pro Epicuri sententia erant, eaque ita refellit, ut impietatis neque virtutibus neque amicitiæ usquam locum esse ostendat, si ad voluptatem omnia referantur: cap. 15. 27. deinde vero reliqua etiam persequatur. ERNESTUS.

IC cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significant paratos: Primum, inquam, deprecor, ne me, tanquam philosophum, putetis scholam¹ vobis aliquam explicaturum: quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philosophiæ iure dici potest, quidquam tale fecit? Eorum erat iste mos, qui tum sophistæ nominabantur: quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed & illum, quem nominavi, & cæteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, huiusmodi videmus a Socrate. Is enim percontando atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum differebat, ut ad ea, quæ ii respondissent, si quid videretur, diceret. Qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcefilas eum revocavit; instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quaerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. Quod cum dixissent, ille contra. Sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud cæteros autem philosophos, qui quaesivit aliquid, tacet. Quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, *Voluptas mihi vide-*

R 2 rur

¹ Scholam J Disputationes, quibus, per seipsum oratione, una aliqua de re philosophi in cætu hominum explicabant, scholæ dicebantur. Cicer. 1. Tuscul. Dierum quinque scholar, ut Græci appellant, in totidem libris continet. Idem lib. III. Separatim autem certe scholæ sunt de exilio Soc. Morer.

tur esse summum bonum, perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea sententia esse, sed audire velle contraria.

Nos commodius agimus. Non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur. Ego autem arbitror, quam admodum delectatus sum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, & intelligas quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi quid velis, & ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusque modi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coerceas. Omnis autem in quaerendo, qua via quadam & ratione habetur, oratio praescribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, *Ea res agatur*) ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseratur.

II. Hoc positum in Phaedro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. Sed quod proximum fuit, non vidit. Negat enim definiiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. Quærimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui hæc patefactio quasi rerum operatarum, cum quid quidque sit aperitur, definitio est: qua tu etiam imprudens utebare nonnunquam. Nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, qua recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. Nunc idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet desinere, & id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas: de quo omnis hæc quaestio est.

Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut

aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & satis firme conceptam animo atque comprehensam. Nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare: eumque, qui crebro dicat diligenter oportere exprimi, qua vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, id est, qua res huic voci subjiciatur.

III. Tunc ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum: id ipsum quid sit, quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quoniam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, & jucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. Nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse ubi sit, aut quid sit ullum bonum, præter illud, quod cibo, aut potione, & aurium delectatione, & obscæna voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. Nam Metrodororum non puto ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt.

Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. Omnes enim jucundum motum, quo sensus hilarentur, Græce *ἡδονή*, Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicirim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne

nesse igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat: nam, ut paulo ante docui, augendæ voluptatis finis est doloris omnis a-motio.

Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem: dici enim nihil potest verius. Estne quæso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eademne, inquam, quæ restincta siti? Immo alio genere. Restincta enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas?

Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. Sed tu istuc dixisti bene Latine, parum plane. Varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur: sed transfertur in multa disparia. Varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna. Voluptas varia etiam dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. Ista varietas quæ sit non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: cum autem vescamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, quæ faciat varietatem voluptatum: sed non augeri illam non dolendi voluptatem. Quam cur voluptatem appelles, nescio.

IV. An potest, inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam: nondum enim id quæro: num propterea idem voluptas est, quod (ut

ita

ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, & maxima quidem, qua fieri nulla major potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? Quid enim necesse est, tanquam meretricem in matronarum cœtum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? Invidiosum nomen est, & infamiæ subiectum.

Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi si quando dictum est: est autem dictum non parum sæpe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci. Egone non intelligo, quid sit ἡδονή Græce, Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui sit, ut ego nesciam, sciant omnes quicumque Epicurei esse voluerunt? Quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, cum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos³. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo?

Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem dico, quod ille ἡδονή. Et quidem sæpe quærimus verbum Latinum par Græco, & quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quæreremus. Nullum inveniri potest, quod magis idem declarat Latine, quod Græce, quam declarat voluptas. Huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subijciunt, lætitiā in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. Nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, lætitiā dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, qui omnibus lætitiis lætum esse se narrat. Sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: *Sublationem animi sine ratio-*

² De Pelasgis] Id est, De rusticis. Muræ. Vide Victorii Var. Lect. I. 20. Turnebi Advers. 1v. 8.

³ Non pereruditos] Erasmus in Adagio More Romano, legit hic, non semper erudi-

tos: inepte, ut solet. Muræ.

⁴ Voluptatem animi nimiam, lætitiā] Interpunge: voluptatem, animi nimiam lætitiā. Idem.

ratione, opinantis se magno bono frui: non dicitur lætitia, nec gaudium in corpore.

In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea quæ sensum aliquem moveat, jucunditas. Hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum*: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta lætitia auctus sum, ut mihi non constem:

& eum, qui,

Nunc domum mihi animus ardet:

quorum alter lætitia gestiat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quanquam hæc inter nos nuper notitia admodum est, qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiat expetitis corporis voluptatibus, & eum, qui crucietur fummis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

V. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel Græce loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter sciam: sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur; ut non intelligatur. Quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *σχοτεινός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane & aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri & facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quanquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. E quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat.

Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum

⁵ *Tanta lætitia*] Vide Tuscul. IV.

⁶ *Nunc domum*] In Orat. pro Cælio, c.

¹⁶ *Sed dubito*, inquit, quem patrem potissimum sumam. *Cæcilianumne* aliquem vehementem

tem atque durum?

⁷ *Quanquam hæc inter nos*] Terent. Heaut.

Act. I. Sc. I.

mum bonum esse, sine ulla molestia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ in motu sit: sic enim appellat hanc dulcem, in motu; illam nihil dolentis, in stabilitate; quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris & voluptas idem esse videatur? Hoc est vim afferre; Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in natura rerum tria: unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus? Credo quidem vos nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec letantium, nec dolentium? Non, prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsam, ipse non sitiens, & eum, qui illud sitiens bibit?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem.

Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem & perspicendi, quid in quaque re sit, scientiam, & iudicandi, quale quidque sit, & ratione ac via

disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte distinguit: ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur: aperiendum est igitur, quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quæritur, non potest. Quam si explicavisset, non tam hæsitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, quæ sensus dulciter ac jucunde movetur; quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam ut *omnes Danai* ⁸ *atque Mycenenses, Attrica putes,* reliquique Græci, qui hoc anapæsto ⁹ citantur, hoc, non dolere, solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus ultimis uteretur.

Multi enim & magni philosophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitæ perfectæ prosperitate conjunxit. Callippo adjunxit ad honestatem voluptatem. Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. Idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Aristippi veteris sententia. Illi enim inter se dissentiant; propterea singulis finibus utuntur: & cum uterque Græce egregie loquatur, nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur pro illa indolentia, quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Dux sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes. Unum est, sine dolore esse: alterum, cum voluptate. Vos ex

⁸ Omnes Danai] Versus est anapæsticus, qui speciem habet proverbii, ad significandum universum genus: ut dicimus, *cælo, terra, marique*, cum ubique designare volumus. *Marsilius.*

⁹ Anapæsto] Nos anapæstum intelligimus totam eam quam appellat Græci *ἀναπέστησεν* βῆσι, quæ est *πρῶτον τρισητάριον ἔστι δὲ τὸ πρῶτον*, ἢ *ἑποῖον ἢ ἀποῖον*, quæ etiam

alio nomine *ἀναπέστησεν* appellatur. Ita anapæsti, vel ut alii legunt, anapæstici nomine, multos inter se conjunctos versus intelligimus. Sic nuncupat Cicero Tusculi, 3. versus quosdam, qui in Iphigenia Aulidensi expostiti sunt, anapæstum. Nec sicutur, inquit, *ἰλιυδ* potentissimus regis, anapæstum, qui laudat. *Idem.*

his tam dissimilibus rebus, non modo nomen unum (nam id facilius pateret) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini. Quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. Cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum se junctum ab illo Aristippeo genere voluptatis: atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientia dicitur, scribit his verbis: quæ nota tibi profecto, Torquate, sunt. Quis enim vestrum non edidit Epicuri *ἡσυχίας δόξας*, id est, quasi ¹⁰ maxime ratas, quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiæ? Animadvertite igitur, rectene hanc sententiam interpreter: *Si ea* ¹¹ *que sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, & mortis, & doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum: nihil* ¹² *haberemus: cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id est, aut malum.*

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? Quod mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen contentem audire Torquatium. At ille non pertimuit, saneque fidenter, istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videris. Si alia sentiat, in-

S 2

quam,

¹⁰ Id est, quasi maxime ratas] Has voces alienas esse suspicatur Lambinus. Ego vero (quæ Gruteri quoque, & Guicci mens est) nullus dubito quin hoc totum, id est, quasi maxime ratas: quia gravissimæ sunt ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiæ, ab homine stolido barbaroque sit profectum. Nam præterquam quod Tullius jam scripserat in quo (libro) breviter comprehensis gravissimis sententiis quasi oracula edidisse sapientia dicitur, adeoque nihil aliud sit quam futilis & inepta *ἡσυχία*; vix est ut ab ejus manu fuerit inelegans illud ad beate vivendum breviter enuntiatae. Davilius.

¹¹ Si ea que sunt luxuriosis] Græca se sic habent apud Diogenem Laertium X. 142. *Ἐὶ τὸ πρῶτον: τὸ πρῶτον τὸ δὲ δεύτερον δόξας*

&c. In editione Westenianni locum corruptum M. Meibomius, ut crasse Ciceronem longa verborum ambage frustra contenderet. *Idem.*

¹² Nihil haberemus] At Pall. tres & Balhol. nihil haberemus. Exciderunt autem propter *ἡσυχίας* voces quod reprehenderimus, ut aperte docent Græca, *ὄχι τὸ πρῶτον ἡσυχίας δὲ, πὺν ἀναπέστησεν ἄδρῆς*. Hoc etiam vir doctus ad editionis Stephanicæ marginem notavit, ac Fr. Guiccius & M. Meibomius animadvertierunt. Lambinus, Aldus nepos, & alique plures edidisse nihil haberemus quod reprehenderent. Sed Epicurus hæc pluraliter extulit, eodemque numero Tullium usam fuisse docet illud haberemus, quod est in Mss. Itaque lego, nihil haberemus, quod reprehenderemus. *Idem.*

quam, alia loquitur; nunquam intelligam quid sentiat: sed plane dicit quod intelligam. Idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter¹³ & si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec¹⁴ cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cætera caverent? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cuiusque modi voluptates; cum esset præsertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus afortos primum ita non religiosos, ut edant¹⁵ de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide¹⁶,

Mibi sex menses satis sunt vitæ: septimum Orco spondeo.
Jam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio¹⁷ promant: *Si gravis, brevis: si longus, levis.* Unum nescio,

¹³ Similiter &] Aut similiter ut legendum videtur, aut veteres similiter ita cum & iunxisse, ut cum ac, argue, ut putandum est, quod interdum suspicor, utpote cum saepe animadvertitur æque & scriptum in antiquis libris, ubi est in recentioribus æque ut. P. Manutius.

¹⁴ Si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem] Potus hic locus præposito verborum ordine ita perturbatus est; ut elicere sententiam nullo modo liceat; & ne lectorem multis morer, verba recitabo, non ut leguntur in omnibus libris, sed ut videtur sententia postulare:
¹⁵ Si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem; dicit, absurde; similiter & si dicat non reprehendendos parricidas, si sapientes sint.

¹⁶ Etenim quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare? aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, cætera caverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine duntaxat? Sed tamen nonne &c.] Lego autem, *eremam* quid attinet, ubi est in omnibus libris & tamen quid attinet. Davivius.

¹⁷ Ut edant de patella] Patellæ sacrificio

vasa accommoda significari indicat Lucius, unde illud Ovidii in Fastis: *Fere missos Vestæ pura patella cibos.* Inde appellari patellarios deos, qui patellis placarentur. Ex quo illud Plauti, *Dii me omnes magni, minuti, & patellarii.* Eos ergo profert luxuriosos contra Epicurum Cicero, qui neque mortem metuant, cum parati sint paulo post expleta voluptate de vita decedere: nec deos ita reverentur, quo minus e sacrificiis securi abripiant quod libeat. Morel.

¹⁶ Ex Hymnide] Cæcilius fabula, quam plus vice simplici laudat Nonius. Hunc versum imitatus est Lucilius Satyr. lib. xxvii. *Qui sex menses vitam ducunt, Orco spondeo septimum.*

Extat apud eundem Nonium in *duci* & in *amos*. Davivius.

¹⁷ Narthecio] Narthecium appellat thecam medicamentorum: Martialis:

Arrii ebor medicæ narthecia cernis: habebis.

Munera, quæ cuperet Patellæ esse sua.

Est autem *patella* ferula, cuius semen ait Plinius morbis quibusdam succurrere, & e jus lignum servandis medicamentis accommodatum est. Morelius.

nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *Nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberem?* Hoc est dicere, non reprehenderem afortos, si non essent aforti. Isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendam non putat. Et hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum bonum est, rectissime non putat. Nolim enim mihi fingere afortos, ut soletis, qui in mensam vomant, & qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitant: qui solem, ut ajunt, nec occidentem unquam viderent¹⁸, nec orientem: qui, consumptis patrimoniis, egeant. Nemo nostrum istius generis afortos jucunde putat vivere. Mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus excoctis, vitantes cruditatem; quibus¹⁹ *vinum defusum e pleno sit hir, siphon*, ut ait Lucilius, *cui nihil dempsit; jus*²⁰ *& sacculus abstulerit: adbibentes ludos, & quæ sequuntur illa, quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum.* Adfint etiam formosi pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, adificium. Hos

ego

¹⁸ *Viderent*, *Legere viderint*] Hoc de luxuriosis hominibus & abdomini vinoque multis dicitur. Id quidem Sybaritis fuit solenne. Vide Athenæum, lib. vi. pag. 273. & lib. xii. pag. 520. Iterum de Colophonis pag. 526. Inter Romanos id primus usurpasse videtur M. Cato. Vide Senec. ep. 122. Davivius.

¹⁹ *Quibus vinum defusum e pleno sit; hir, siphon, ut ait Lucilius, cui nihil dempsit*] *Craci* *79* *sigari* ad gustandum in caupona vinum utebantur. Inde *sigari* est furim vinum pituitare. Vinum cui siphon aliquid dempsit, si ita diu deintegratum maneat, ut loquebantur veteres, accedit. Propterea Lucilius, ex cuius verbis hæc scribit Cicero, proponit vinum integerrimum, & nulla parte periclitans accedere; id quod siphone depletum non est, neque vola manus pituitatum. Nam *hir* est vola manus, & qui vinum furtim deplet ut gustent, solent id vola manus haurire. Hæc sane vera sententia Lucilii, quæ elegantissima est, quam Ciceronis præpositi æ-

muli cur mutarent, causâ non erat. Si enim Cicero putabat iniuriam fieri, quod præco verbo *hir* uteretur, fâtem hoc cogitare debebant, ipsum Ciceronem verbis Lucilii non suis, loqui. Quod sequitur apud eundem Ciceronem, *vis & sacculus abstulerit* (nam ita habebant antique editiones) lego *vires sacculus abstulerit*. Firmissima vina oleum sacculis vinaris castrari solita notissimum est ex Plinio. Itaque delicatissimum vinum esse proponit Lucilius, tum quod de pleno defusum sit (nam quod de deminuto & *erogato* *est* *stratum* *continuatio* *illam*, ut ita loquitur post Plinium, *evit*. Jos. Scaliger. in *Append. Conject. ad Varonem*.)

²⁰ *Jus & sacculus abstulerit*] Ob. Giffanius Syll. Burmann. Tom. II. pag. 308. proponit *cui nihilidum nix & sacculus abstulerit*. Lævium autem Torrenium ad Horatii lib. I. Od. xi. 6. legit *cui nihil dempsit nix & sacculus abstulerit*. Et prævivere P. Mann & D. Lamb. Davivius.

ego afotos bene quidem vivere, aut beate nunquam dixerim. Ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret quid suavissimum esset: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat palatus) sed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut jactare necesse est, cognitu' cui sis.

In quo Lælii clamores sopbos ille solebat

Edere, compellans gumias ex ordine nostros.

Lælii²² præclare & recte sopbos, illudque vere:

O Publi, o gurges, Galloni, es homo miser, inquit:

Cœnasti in vita nunquam bene, cum omnia in ista

Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cœnare, qui omnia ponat in voluptate: & tamen non negat libenter unquam cœnasse Gallonium, (mentiretur enim) sed bene. Ita graviter & severe voluptatem secernit a bono. Ex quo illud efficitur, qui bene cœnent, omnes libenter cœnare: qui libenter, non continuo bene. Semper Lælius bene.

Quid bene? Dicit Lucilius, *costo, condito*. Sed cedo caput cœnæ: *sermone bono*. Quid ex eo? *Si²³ queri, libenter*. Veniebat enim ad cœnam, ut animo quieto satiaret desideria naturæ. Recte ergo is negat, unquam bene cœnasse Gallonium; recte, miserum: cum præsertim in eo omne studium confumeret. Quem libenter cœnasse nemo negat. Cur igitur non bene? Quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cœnabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Lælius anteponebat,

²¹ *Ei non sapiat palatum*] Sic recte Paris. pr. sec. Vulgo *palatur*, quam vocem lingua Latina non agnoscit. Idem.

²² *Lælius præclare & recte sopbos, illudque vere*] Verum putant Lucilii, qui ne pedibus claudis incederet, Ursinus rescribit *illudque vere*. Lambinus autem *illegue vere*. Sed rescribuntur Mf. quemque dedimus ordinem præstant. Revera, quod Fr. Gouletus & Th.

Bentlejus censuere, verba sunt Tullii, quibus Lælii dictum, quod expresserat Lucilius, comprobavit. Idem.

²³ *Queri*] Pro *queris*, ut confer me trum. Verus enim Lucilii erat hujusmodi: *Quid bene? costo, Condito, sermone bono, si queri, libenter*. Manutius.

nebat, sed suavitatem ipsam negligebat. Quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret.

IX. Semovenda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui²⁴ deceat frugaliter. Possimusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne quidem posse videamur? Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales & necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter: duo enim genera quæ erant, fecit tria. Hoc est non dividere, sed frangere rem. Qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales & inanes: naturalium quoque item duo, necessarias & non necessarias: confecta res²⁵ esset. Vitiosum est enim in dividendo partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus. Contemnit enim disserendi elegantiam: confuse loquitur. Gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo, (& tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finire? tollenda est atque extrahenda radicitus. Quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo & avarus erit, sed finitus & adulter, verum habebit modum: & luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ non interitum asserat pravitati: sed sit contenta mediocritate vitiorum? Quanquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. Appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio, ut cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tanquam capitis accuset.

Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur & sæpius. Quod equidem non reprehendo. Est enim tanti philosophi tamque nobilis, audacter sua decreta defendere. Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum

²⁴ *Ut loqui deceat frugaliter*] Neque vane mendo locum hunc existimo: (quid enim sibi vult loqui frugaliter? cum hic frugalis cœna potius quam sermo laudetur) neque mihi tamen, cupienti emendare, proba-

bile quidquam succurrit. In quo via meliore forsitan eventu aiorum exercetur industria, notandum putavi. Idem cum statulov * Græc. esse. Qui hæc didicerunt, quæ ille contemnit, sic solent. Vitiosum

terdum versatur angustiis, ut hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. Deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas: Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere voluptas sit summa, non esse in voluptate dolor sit maximus? Cur id non ita sit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.

X. Hoc vero non videre, maximo argumento esse voluptatem illam; quæ sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. Eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cætera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. Hoc igitur quod solum bonum severus & gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus: quanquam hæc sunt contraria. Hic si definire & dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. Nunc vides, quid faciat. Quam nemo unquam voluptatem appellat, & hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, unum facit. Sic enim has suaves & quasi dulces voluptates appellat. Interdum ita extenuat, ut M. Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea boni sit

25 Argumento, esse] Sic Gruterus: alii aliter. Argumento esse voluptatem ullam, Victorius. Est argumento, voluptatem illam esse nullam, Lambinus. Locus est corruptus. Forsitan haud male rescripseris, Hoc viro (scilicet Epicuro) non videtur, maximo argumentum est, esse voluptatem illam, quæ sublata &c. Nam si dolori sola privatio doloris contraria videretur, non esse posset voluptas; quæ sublata, bonum tolleretur. De voluptate quam dicit, vide supra cap. 3. E. mendatio Lambini nullam reddit Ciceronis argumentationem. Davif.

26 Quanquam hæc sunt contraria] P. Faaber ad Acad. I. 2. legendum statuit: Quam hæc sunt contraria!

27 Quam nemini unquam voluptatem appellat] In vetusto codice ita scriptum est, quam nemo unquam voluptatem appellavit, appellat. Morelius.

28 M. Curium] M. Curius Dentatus vir insignis frugalitatis fuit & modestiæ; qui aliquando legatis Samnitum auri pondus offerentibus, cum ipse rapam in foco torreret, Mulo, inquit, hæc in stibilibus meis edere, & aurum habentibus imperare. Idem

fit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. Quæ jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. Non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate & timore.

Hoc loco discipulos querere videtur, ut, qui aforti esse velint, philosophi ante fiant. A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum: aspernatur dolorem, ut malum. De malis autem & bonis ab iis animalibus, quæ nondum depravata sint, ait optime iudicari. Hæc & tu ita posuisti, & verba vestra sunt. Quam multa vitiosa. Summum enim bonum & malum vagiens puer ultra voluptate dijudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. Si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quæ prætermittenda sit. Et simul non proficiscitur animal illud modo natum a summa voluptate: quæ est a te posita in non dolendo.

Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis: quæ putat esse specula naturæ: ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. Neque enim hæc movere potest appetitum animi: nec ullum habet istum, quo pellat animum, status hic non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellet, qui permulcet sensum voluptate. Itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem natura expeti: quod ea voluptas, quæ in motu sit, & parvos ad se alliciat & bestias; non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Qui igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere?

XI. Bestiarum vero nullum iudicium puto. Quamvis enim depravata non sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum

Tom. II.

T

aliud

29 Nec ullum habet istum, quo (accentu alii libri habent, nec illum habet istum, quæ perperam notatur) pellat animum] Melius pellat &c. Idem.

aliud est inflexum & incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. Nec vero, ut voluptatem expectat, natura movet infantem: sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, & seipsum & omnes partes suas diligit: duasque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur, animum & corpus: deinde utriusque partes. Nam sunt & in animo præcipua quædam, & in corpore: quæ cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ prima data sunt natura, appetat, asperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas inquit necne, magna quæstio est. Nihil vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, summæ mihi videtur inscitia.

Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paulo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis consentire natura; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere, quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura evenirent, eligente ³⁰ ea, quæ essent secundum naturam, rejicienteque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. Una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate.

Nam

³⁰ Eligente ea] In veteri codice est, eligentem ea quæ essent... rejicientemque... Qua forma loquendi usus est quoque Cic. lib. iv. Vivere adhibentem sententiam earum rerum, quæ natura evenirent. Et paulo post eodem libro, officia omnia media aut pleraque servantem vivere, & iis quæ secundum naturam sunt facientem vivere. Quod a Grecis loquendi genus sumpsit. Sic enim dicunt, *ἡ δὲ φύσις ἡμῶν ἐπιθυμῶν ἐπινοῶν ἐπινοῶν ἔστιν ἡ ἀρετή.* Idem.

Nam Pyrrho, Aristo, Herillus jam diu abjecti. Reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent; ut Aristippo voluptas: Hieronymo doloris vacuitas: Carneadi frui principis naturalibus, esset extremum.

XII. Epicurus autem, cum in prima commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam ³¹ Aristippi in prima commendatione poneret. Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem bonum esse; dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. Privatarum litium judices sumus: nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri iudicii. In quo frustra indices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei iudicii est*. Si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum ³²; quod iudicat sensus: dulce, amarum: lenis, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites & ministras esse voluisti; quarum adeo omnium sententia pronuntiabit: primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. De vacuitate doloris eadem sententia est. Rejicietur etiam Carneades. Nec illa ³³ de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. Ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. Aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum: nihil malum, nisi

³¹ Ut voluptatem illam non Aristippi] Sic Eliens. sec. & optime quidem. Vulgo deest particula negans: quo modo fit ut exurgat sensus a mente Ciceronis alienus. Davissus.

³² Illud est iudicatum, quod iudicat sensus] Sensu quidem nullo, prout Lambinus etiam vidit. Itaque doctissimus ille vir edidit illud est iudicatum. Quod iudicat sensus? Non male: sed melius esset iudicant. Cum

tamen Eliens, pr. haberet: quod iudicat sensibus, statim legendum succurrebat. Quod iudicatur sensibus? Eamque conjecturam, quoniam certa videbatur, recepi. Id.

³³ Nec ultra de summo bono] Vulgo illa. Sed recta proferri est hæc Palatinorum pr. tert. & Med. scriptura, quæ Grutero sese alludesceret. Idem.

nisi turpe: cætera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatisimam, tum etiam ipsis initiis naturæ & totius perfectiōne vitæ locupletatam videbit. Quod eo liquidius faciet, si perpexerit, rerum inter eas verborumne sit controversia.

XIII. Hujus ego nunc auctoritatem sequens idem faciam. Quantum enim potero, minuat contentiones: omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio, omnino a philosophia semovendas putabo. Primum Aristippi Cyrenaicorumque omnium; quos non est verum, in ea voluptate, quæ maxima dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentis istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ad cursum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, intelligendum & agendum esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam & languidam pecudem, ad pastum & ad procreandi voluptatem, hoc divinum animal ortum esse voluerunt. Quo nihil mihi videtur absurdius. Atque hæc contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit: quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitiosus. Nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus.

Nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium sæpe dicitis, nihil dolere. Non enim, si malum dolor est, carere eo malo fatis est ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsionem mali, sed adeptiōnem boni iudicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus, sive non dolentem, ut hic, sed agendo aliquid, considerandove quæramus.

Quæ possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit; quam ut

Stoi-

Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem e jusmodi est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis hæc quæstio est. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit: vel vacuitatem doloris, quæ etiam si malo caret, tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce tamque restricte faciant, intelligo. Quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia, quæ prima natura approbavisset, ea cum voluptate conjungerent. Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere & gravissime agrotare nihil profus dicerent interesse, recte jam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione expoliarent: nec ei quidquam aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur: virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt.

Herillus autem, ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit: sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse jam pridem est rejectus. Post enim Chrysippum non sane est disputatum.

XIV. Restatis igitur vos. Nam cum Academicis incerta luctatio est: qui nihil affirmant, & quasi desperata cognitione certi id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epicuro autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est: quodque & ipse, & amici ejus, & multi postea defensores ejus sententiæ fuerunt: & nescio quomodo (is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim) populus cum illis facit. Quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita cæterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. Quam quidem certationem, homo & acutus & diligens, Chrysippus non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem comparatione

g Lamb. quæ prima; natura approbasset. Quæ cum

ne positum putat. Ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua propter seque expetendum; jacere vestra omnia. Itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tua, Torquate, nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis præmiis fructibusve, per se ipsum possit jure laudari. Quod quale sit, non tam definitione, quam usus, intelligi potest, (quanquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio, & optimi cujusque studiis atque factis: qui per multa ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentisque & acrem, & vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, &, ut ita dicam, sagacem: quæ & causas rerum, & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disjuncta jungat, & cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & sermone, & usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum ac suorum serpat longius, & se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, *non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis*, ut per exigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens, altum quiddam & excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum.

At-

a Viñ. Man. Lamb. ubi si memoria forte defecerit, tuum est ut suggeras.

Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus: in quo inest ordo & moderatio. Cujus similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto protervo, aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam & perfectam, Torquate, formam honestatis: quæ tota his quatuor virtutibus, quæ a te quoque commemorata sunt, continetur. Hanc te tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. Si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait eos inani voce sonare, (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis, quæ sit subjicienda sententia. Ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. Quod, inquit, quanquam voluptatibus quibusdam est sæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem.

Videsne quam sit magna dissensio? Philosophus nobilis, a quo non solum Græcia & Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe judico: &, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. Quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esset, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obfisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste.

Quid nunc, honeste, dicit? Idemne, quod jucunde? Ergo ³⁴

ita, ³⁴ Ergo ita, non posse honeste vivi, nisi Lambinus pro nisi legit sine, Davinius vero honeste vivatur: an nisi populari fama? cum. At neuter eorum duplicem (nam duplex

ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. At nisi populari fama? Sine ea igitur jucunde negat posse vivere? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum? Certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari. Nam si propter voluptatem: quæ est ista laus, quæ possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi illud honestum, quod popolare sit, sentiat, & sine eo jucunde neget posse vivi: aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura laudabile.

XVI. Itaque, Torquate, cum diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, & sapienter, & iuste viveretur, tu ipsi mihi gloriari videbare. Tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificaretur laudari honestatem & justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? Istorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, justitiæ, temperantiæ, præstantissimis ingenis homines se ad philosophiæ studium contulerunt.

Oculorum, inquit Plato ³⁵, est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentis amores excitareret sui, si videretur! Cur tandem? an quod ita callida est, ut

plex est) hujus loci mendam mihi videtur abtulisse. Si forte mentem Ciceronis satis feliciter affecturus sim, sic scripsit, Ergo ita (scilicet dicit) non posse jucunde vivi, nisi jucunde vivatur: an (scilicet honeste vivere dicit idem, quod vivere) populari fama? Questio fuit de sensu horum verborum Epicuri, non potest jucunde vivi, nisi etiam honeste. Querit igitur Cicero, quid Epicurus velit per vocem honeste: si idem (inquit) quod jucunde, tum nihil aliud quam hoc dicit; non potest jucunde vivi, nisi jucunde vivatur: quod qui dicit negatur, non argumentatur. Sed si per vocem honeste, Epicurus vult populari fama, tum ille (ut

ait Noster) facit id quod turpe est, negando sine populari fama sapientem jucunde posse vivere. Hinc bene concludit Cicero, Epicurum non aliud honestum intelligere, nisi quod rectum sit, ac sua natura laudabile. En sensum loci, ni fallor, Ciceronemque jam suo more pulchre recteque argumentantem! Quod si cum vulgatis codicibus legamus honeste vivi, nisi honeste vivatur, non video hoc esse consequens eorum quæ ante dixerat, Quid nunc honeste dicit? idemne quod jucunde? Pearceus.

³⁵ Plato] In Phædro. Vide Cic. de Offic. l. 5.

ut optime possit architectari voluptates. Cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? *Quicum* ³⁶ in tenebris. Hoc dictum in una re latissime patet: ut in omnibus factis re, non teste, moveamur.

Sunt enim levia & perinfirma, quæ dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciar, tum etiam poenæ timore; qua aut afficiuntur, aut semper sunt in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillum animo fingi non bonum illum virum, qui, quiddid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, verutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum prætor quæstionem inter scarios exercuisset, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scavola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quæri*. Quo plebiscito decreta a senatu est consuli quæstio Cn. Gæpioni. Profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. Erat enim res aperta.

XVII. Non igitur de improbo, sed callide improbo quærimus, (qualis Q. Pompejus ³⁷ in fœdere Numantino insitiano fuit) nec vero omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus & testus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facti videatur: quid est enim aliud, esse verutum? Memini me adesse P. Sextilio Ruso, cum is ad amicos rem ita deferrer, se esse heredem Q. Fadio Gallo: cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret. Is Sextilius factum negabat. Poterat autem impune: quis enim redargueret ³⁸? Nemo nostrum negabat: eratque

Tom. II.

³⁶ *Quicum in tenebris*] Deest verbum *micet*. Certe in ejusmodi proverbii, mos est Ciceroni prima tantum verba proferre, quod statim reliqua facile tum intelligerentur. Erat autem illa digitorum micatio ludi genus, quod digitorum citissima erectione fiebat, & divinatione quot erecti essent. Pro-

pterea acri aspectu opus erat, & summa fide. *Morelius*.

³⁷ *Q. Pompejus*] De quo in Bruto, cap. 25.

³⁸ *Quis enim redargueret? Nemo nostrum negabat: eratque &c.*] Corruptus certe est hic locus, quis enim diceret amicos Sexti-